

HRVATSKI PREZIMENIK: OGLEDALO HRVATSKE KULTURNE I JEZIČNE BAŠTINE

Franjo Maletić i Petar Šimunović (priređivači)
*Hrvatski prezimenik. Pučanstvo Republike Hrvatske
na početku 21. stoljeća, I-III*
Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2008.

Djelo što ga ovdje prikazujemo ima svoju pretpovijest. Naime, godine 1976. Valentin Putanec i Petar Šimunović objavili su „Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske“, na 782 stranice velikoga formata, od čega su 772 stranice otpadale na trostupčani abecedni popis prezimena, s točnim naznakama naseljenih mjesta u kojima ona dolaze i točnim brojem njihovih nositelja (te brojem obitelji) u pojedinim mjestima prema popisu stanovništva iz godine 1948. Taj golemi popis imao je veliku prednost pred sličnim popisima u Europi i u svijetu po tome što je bio iscrpan – za cijelo područje i za pojedina naseljena mjesta – pa je istraživačima pružao sigurno polazište za proučavanja. Iako je i prije sudjelovanja na tom velikom pothvatu akademik Šimunović radio na istraživanju hrvatskih imena (mjesta i osoba), može se reći da je od tada onomastika postala glavno područje njegovih istraživanja, kojim se do danas kontinuirano bavi. Nakon popisa iz 1948. bilo je potrebno 28 godina da se objavi iscrpan popis prezimena, a nakon popisa 2001. prošlo je sedam godina da bi se objavilo ovo troknjižje. No sadašnji prezimenik znatno je složeniji i zahtjevniji pa razlog brzini njegova priređivanja ne treba tražiti samo u razvoju računalne tehnologije nego i u golemom organizacijskom i izvedbenom iskustvu.

Sadašnji „Hrvatski prezimenik“ djelo je složene strukture i znatne sadržajne slojevitosti. Prva knjiga otvara se opsežnom monografskom studijom akademika Petra Šimunovića o najrazličitijim kulturnopovijesnim aspektima i strukturalnim lingvističkim značajkama hrvatskih prezimena te o njihovu nastanku i razvoju, tvorbi i razmještaju, s tim da je od toga uvoda približno 120 stranica same studije i četrdesetak stranica gotovo iscrpne bibliografije, koja se pak tiče antroponomastičkih, demografskih, migracijskih i sličnih pitanja. Ostatak I. knjige i cijela II. knjiga, ukupno 1205 stranica, obuhvaća abecedni popis prezimena u Republici Hrvatskoj, s podacima o tome gdje pojedina prezimena dolaze te koliko je i gdje njihovih nositelja (odnosno koliko nositelja i koliko obitelji). I III. knjiga „Prezimenika“ uvedena je studijom akademika Petra Šimunovića o imenima hrvatskih naselja te popisom od 6.654 naselja,

što istraživačima pruža vrijedne podatke. U preostalom dijelu III. knjige, za svako pojedino naselje, posebno unutar hrvatskih županija i grada Zagreba, navodi se popis prezimena s brojem obitelji i brojem osoba koje ga nose.

Svi navedeni podatci važni su među ostalim i zato što se prezimenik prema popisu iz 2001. izravno može usporediti s prezimenikom na temelju popisa iz 1948., tj. mogu se usporediti stanja prezimena (i njihovih nositelja) na terenu u razmaku od pedesetak godina. Kako lingvisti tako i demografi u takvim usporedbama nalaze dragocjenu građu za najrazličitije vrste istraživanja. Istodobno, popisi prema naseljenim mjestima u pojedinim županijama omogućuje da se lakše uoče neke tendencije u prostornoj raspodjeli prezimena i poblize prate premještanja kako prezimena tako i njihovih nositelja.

Zanimljivo je promotriti naše prezimeničko troknjižje i njegove značajke u usporedbi s drugim nacionalnim područjima. „Hrvatski prezimenik“ popisuje ukupno 114.643 prezimena na tlu Republike Hrvatske. Ako su naše informacije točne, to je danas jedini brojčano precizan i iscrpan popis prezimena za neku europsku državu (kao što je, uostalom, bio i onaj iz 1976., s podacima iz popisa 1948.). Iako se prema različitim procjenama (doduše i za različite godine) navode vrlo različiti brojevi prezimena u pojedinim europskim zemljama, navest ćemo podatke za neke zemlje kako ih navodi knjiga Konrad Kunze, *dtv-Atlas Namenskunde. Vor- und Familiennamen im deutschen Sprachgebiet* (München, 2000; str. 67). Prema tom bi izvoru godine 1995. u Njemačkoj, u telefonskim imenicima, bilo zapisano oko 900.000 različitih prezimena; kako autor ističe, teško je odrediti koja su od tih prezimena iskonska njemačka, ali se to može pretpostaviti za njih više od pola milijuna. Na 255.171 stanovnika Luksemburga godine 1930. bilo je 11.519 prezimena. Istodobno bi u SAD-u danas bilo između 1,2 do 2 milijuna prezimena, u Francuskoj oko 800.000 (prema jednoj drugoj procjeni 350 do 400 tisuća „izvornih“). Oko 1 milijarda Kineza služi se sa svega 3600 prezimena (prezime Li/Lie/Lee ‘guverner, upravitelj’, ili prema drugom pisanju ‘šljiva, stablo šljive’, s 90 milijuna nositelja, bilo bi najraširenije prezime na svijetu). No za većinu zemalja nema ni iscrpnih popisa prezimena, ni preciznih podataka o razmještanju prezimena na cijelom državnom prostoru, ni točnih podataka o tome koliko ljudi nosi koje prezime. Drugim riječima, onaj tko želi proučavati hrvatska prezimena nalazi u našem prezimeniku potpuno usustavljenu i iscrpnu građu, što onda zaključke čini pouzdanijima. S druge strane, primjerice njemački istraživači u boljem su položaju jer su, za mnoge gradove ili za pokrajine, popisana prezimena iz arhivskih i povijesnih izvora pa postoje i pouzdani repertoari prezimena za pojedina stoljeća, što za hrvatske prostore istom valja napraviti.

Prezimena se uvijek vežu uz osobe pa se na popisima prezimena mogu proučavati i različiti nelingvistički aspekti. Listajući „Prezimenik“ lako je uočiti

da u nekim naseljima, koja se označuju posebnim službenim imenima, postoji samo jedna ili dvije obitelji ili jedna ili dvije osobe koje nose neko prezime. Ako se tako za pojedina naselja usporede podatci iz ovoga prezimenika i onoga iz 1976., doći ćemo do podataka koji će biti podjednako zanimljivi lingvistima (onomastičarima) i demografima. Provjeravajući nasumce prezimena za pojedina područja uočiti ćemo da je u nekim seoskim naseljima u posljednjih pedesetak godina broj prezimena znatno reduciran, odnosno broj njihovih nositelja sveden na jednu ili dvije osobe, a to nikako nije karakteristično za tradicionalno hrvatsko selo. Uspoređujući podatke za 1948. i 2001. lako je utvrditi, primjerice, da su u istočnoj trećini Istre (između Lanišća na sjeveru i Kršana na jugu, između Buzeta, Cerovlja i Pićna na zapadu i planinskoga hrpta uz istočnu obalu) mnoga naselja gotovo opustjela (gdje je 1948. bilo 300, 250 ili 80 stanovnika, danas ih ima 120, 50 ili 2 i sl.). Slično se može utvrditi i za područje između gornjega toka Sutle i Drave uz granicu sa Slovenijom gdje se pučanstvo tijekom posljednjih pola stoljeća brojem smanjilo kadšto i za 2/3, a tako se može ustanoviti i za neka ruralna područja Slavonije, za široke velebitske prostore te za neke jadranske otoke. Takvi su podatci ozbiljan znak za demografe, a morali bi biti i zvono na uzbunu za vladajuće političke strukture jer, kako se da uočiti, prijeti opasnost da veliki prostori države ostanu u potpunosti bez stanovnika, odnosno, ako se ne pristupi sustavnoj demografskoj obnoviti tih prostora, moglo bi doći do onakvih oblika naseljavanja koji će stvarati nove akutne probleme a stare ne će riješiti.

Vratimo se jezičnoj strani prezimena. Prezime je ustaljeno, neizmjenljivo i nasljedno ime pripadnika porodice, odnosno pripadnika većega broja međusobno povezanih obitelji. U načelu prezime upućuje na bližu ili daljnju krvnu (ili pak svojtnsku) povezanost onih koji ga nose (prezime kao jezični znak označivalo je osobu kao pripadnika određene porodice, odnosno svi pripadnici porodice ili blisko povezanih obitelji identificirali su se istim prezimenom), dakako s tom ogradom što je isto prezime moglo neovisno nastati na više prostora određenoga jezika, te što je u doba službenoga uvođenja prezimena u nekoj zemlji moglo biti slučajeva kada su članovi iste obitelji (npr. braća) neovisno jedni o drugima prihvatili različita prezimena. U novije doba, prezimenom se očituje legitimitet i građanski/pravni status osobe kao društvene jedinice.

Zajedno s proučavanjem nadjenutih imena osoba (ili približno rečeno „krsnih“ imena), kao imena pojedinaca, proučavanje prezimena kao nasljednih i nepromjenljivih imena za sve pripadnike obitelji, porodice, roda i sl. jedna je od osnovnih grana antroponomastike, jedne od najsloženijih i najzahtjevnijih jezikoslovnih disciplina. No antroponomastika općenito, kao i proučavanje prezimena posebno, danas je razvijena disciplina koja ima svoje razrađene i

pouzdana metode istraživanja pa se na različita pitanja u vezi sa strukturom, tvorbom, nastankom i razvojem prezimena danas mogu davati pouzdani odgovori.

Prezime u današnjem našem smislu riječi nije univerzalna pojava ni nešto što se rabilo oduvijek. Još i danas ima ljudskih zajednica u kojima se osoba imenuje samo svojim individualnim imenom (koje su izabrali i osobi dali roditelji ili članovi obitelji), eventualno s nestalnim i nenasljednim nadimkom, ali bez stalnog i nepromjenljivog imena koje bi nalikovalo prezimenu. Uostalom neke su zajednice obvezna prezimena službeno uvela vrlo kasno (Japan 1875., Bugarska 1878., Turska 1934, Egipat 1950-ih). Tako su stari Grci uz osobno izabrano i nadjenuto ime – nerijetko ali neobavezno te ako su to zahtijevale okolnosti – dodavali i očevo ime u genitivu ili pak oznaku mjesta podrijetla u obliku pridjeva (slično je bilo i kod starih Germana i Slavena). No takvi dodatci osobnomu imenu rabili su se radi nužne razlikovnosti u određenim tipovima komunikacije i nisu bili nasljedni, dakle prezimena nije bilo. Nasuprot tomu, kao iznimka, slobodni Rimljani u doba Republike, uz individualno osobno ime koje im je bilo nadjenuto, obavezno su mu radi točne identifikacije dodavali i ime gensa kojemu su pripadali (nomen gentilicium) te, kao treći dio, cognomen, što bi najbliže bilo našem prezimenu (npr. Marcus Tullius Cicero, Gaius Iulius Caesar itd.). No takav strogo uređeni sustav imenovanja osoba raspao se zajedno s propašću (Zapadnoga) Rimskoga Carstva i s raspadom klasične rimske civilizacije. Uz izabrano i nadjenuto krsno osobno ime, u zapadnoj i središnjoj Europi istom od IX. stoljeća počelo se javljati i prezime, ali samo rijetko i samo za neke slojeve stanovništva. Na sjeveru Italije prezime se ustalilo istom od XII. stoljeća, i to samo za plemstvo, jer je posjedovanje prezimena bilo dokaz pripadnosti nasljednomu plemstvu. Po uzoru na sjevernu Italiju od XII. st. i plemstvo u hrvatskim priobalnim gradovima (Dubrovnik, Split, Zadar i dr.) uvelo je i počelo rabiti prezimena – nasljedna i nepromjenljiva imena obitelji ili rodova – kao dokaz nasljednoga plemstva. No običan puk, pa ni građani, još dugo nakon toga nisu dobivali prezimena (usp. i Hrvatska enciklopedija, Knj. 8, O-Pre, s. v. *prezimena*).

Kako u ostaloj katoličkoj Europi tako i u Hrvatskoj, istom nakon Tridentskoga koncila u drugoj polovici XVI. st., Crkva je obvezala na zapisivanje prezimena u crkvenim maticama (rođenje, vjenčanje, smrt) pa je prezime od tada počelo bivati često i izvan plemenitaških krugova. No obvezno u svim slojevima pučanstva postalo je istom nakon edikta Josipa II. iz 1780. (v. Hrvatska enciklopedija, l.c.). Sve to znači da različita prezimena potječu i mogu potjecati iz različitih razdoblja, da su u različitim krajevima i u različitim društvenim slojevima prezimena nastala i ustalila se u različitim razdobljima te da ona redovito, u manjoj ili u većoj mjeri, pokazuju leksičke, morfološke, tvorbene

i glavne glasovne značajke pojedinih govora. Zbog svega toga prezimena su iznimno važno vrelo za proučavanje nacionalne povijesti i kulture: iz prezimena se mogu očitati mnogi elementi gospodarske, društvene, nacionalne itd. povijesti koji nisu ili ne moraju biti izravno zapisani u dokumentima. Velik broj prezimena na razmjerno malom prostoru Hrvatske svjedoči o velikoj starosti hrvatskih prezimena kao i o razmjerno ranom razdoblju (u usporedbi s nekim drugim zemljama) ustaljivanja i obveznosti hrvatskih prezimena.

Sličan sustav kakav smo naveli za stare Grke, Germane i Slavene rabio se u srednjovjekovnoj Europi prije pojave prezimena. Da bi se – osobito u kasnijim razdobljima u velikim gradskim naseobinama – osobe istoga krsnog imena u nekoj zajednici mogle razlikovati, osobnomu (krsnomu) imenu dodavao se neki element kao nadimak (po zanimanju, po podrijetlu, po rodbinskoj pripadnosti i sl.). Tako su se, u istoj zajednici, osobe koje su nosile isto krsno ime jasno mogle razlikovati: Petar Posavac, za nekoga tko je podrijetlom iz Posavine, Petar Kolar, za nekoga tko je po zanimanju kolar, Petar Ivanov, za Petra kojemu se otac zove Ivan, itd. Dakako, Ivanovi sinovi Petar, Josip, Marin, Mate i dr. mogli su se zvati zajedničkim dodatkom Ivanovići. No osim fakultativne uporabe i povremene uporabe radi jasnoga razlikovanja osoba, takvi dodatci krsnomu imenu (Posavac, Kolar, Ivanov, Ivanović i sl.) prestali bi biti razlikovna imena sa smrću njihova nositelja. Kada bi takve dodatke krsnomu imenu počeo upotrebljavati Posavčev sin koji se rodio u Podravini, ili Kolarov sin koji je po profesiji kovač, ili pak sin Petra Ivanova (dakle Petrov sin, a ne više Ivanov sin), dodatak krsnomu imenu stekao bi uvjete da se pretvori u prezime, ali pod uvjetom da se nasljeđuje u nepromjenljivu obliku i u idućim naraštajima (od unuka i praunuka).

Valja još reći da se struktura prezimena razlikuje od naroda do naroda, od zajednice do zajednice, pa i između standardnoga jezika i pojedinih dijalekata ili mjesnih govora. Dok je standardno hrvatsko prezime nepromjenljivo po rodu (donekle i po broju), u nekim slavenskim jezicima prezimena se mijenjaju po rodu nositelja (npr. češ. *ĴirĴi Urbanĉik*, *Marie Urbanĉikova*, mak. *Toše Atanasov*, *Stana Atanasova* i sl. nasuprot hrvatskomu *Ĵure Marić*, *Marija Marić*, ali *Ĵure* i *Marija Marić*, ili osobito u razgovornom stilu, *Marićevi*). Unatoč hrvatskoj standardnoj normi, neki hrvatski govori (npr. neki puĉki oblici kajkavskoga) rabe likove prezimena promjenljive prema rodu i prema broju. Tako se nasuprot standardnim likovima *Ĵuraj Kolar*, *Ĵanja Kolar*, *Ĵuraj* i *Mirko Kolar*, *Ĵuraj* i *Ĵanja Kolar*, *Ĵanja* i *Marija Kolar* u razgovornom kajkavskom rabe likovi *Ĵuraj Kolar*, *Ĵanja Kolarova*, *Ĵuraj* i *Mirko Kolarovi*, *Ĵuraj* i *Ĵanja Kolarovi*, *Ĵanja* i *Marija Kolarove*.

Kao što postoje razlike u strukturi prezimena između pojedinih nacionalnih i jeziĉnih prostora, tako i unutar hrvatskoga drĴavnoga i jeziĉnoga korpusa

postoje, od kraja do kraja, razlike koje se tumače različitom kulturnom tradicijom ili pak različitom dijalektalnom podlogom. Tako barem prema podrijetlu, ako ne uvijek prema razmještaju, hrvatska prezimena na *-ski*, *-čki*, *-ški* pretežu na sjeveru hrvatskoga jezičnog prostora, ona na *-ec*, *-ek* na kajkavskoj dijalektalnoj podlozi, ona pak na *-ov*, *-ev*, *-in* (*Vukov*, *Lučev*, *Klarin*) u priobalnom pojasu srednje Dalmacije.

Bili lingvisti ili laici, svi se mi zanimamo za svoja prezimena. Želimo znati koliko ljudi nosi prezime isto kao naše, gdje je to prezime rašireno, koje mu je, eventualno, iskonsko značenje, od kojih je elemenata i kako sastavljeno. „Prezimenik“ daje precizne odgovore o broju i raširenosti pojedinih prezimena, a studije akademika Šimunovića, na temelju proučavanja reprezentativnih uzoraka, izlažu elemente na temelju kojih se može doći do rješenja za podrijetlo i tvorbu prezimena. Iz troknjižja „Hrvatskoga prezimenika“ F. Maletića i P. Šimunovića sve spomenute činjenice i pojave daju se ne samo izravno ili posredno očitati nego i kvantificirati te geografski razgraničiti. No ovaj prezimenik kao takav ostaje izazov nadolazećim naraštajima istraživača hrvatskih prezimena i proučavatelja onomastike.

August Kovačec